

Del B. Kompletterande texter för förståelse av ämnet religionskunskap och etik

Kap 3 Det svenska religionskunskapsämnet i tid och rum

Religionsundervisning är inte något unikt för den svenska skolan idag – den förekommer världen över i olika sammanhang och har en mycket lång historisk tradition, inte minst om man beaktar den undervisning som bedrivs och bedrivits inom de religiösa samfundet. Däremot framstår det svenska religionskunskapsämnet som en förhållandevis udda fågel när det sätts in i en jämförelse i tid och rum, vilket detta avsnitt avser att göra.

På 1960-talet lanserade bl.a. den brittiske forskaren i religionsdidaktik Peter Grimmit en modell för att kunna jämföra och karakterisera olika typer av religionsundervisning. Det handlade om *learning into religion - learning about religion - learning from religion*, alltså lära i, om och av religion. Medan "lära i religion" syftar till att undervisningen skall få de lärande mer involverade och bekännande inom en specifik religion, är målsättningen bakom "lära om religion" att de lärande just skall lära sig om olika aspekter av fenomenet religion och religiositet. "Lära av religion" handlar i sin tur om att de lärande genom religionsstudiet skall förändras i sina förhållningssätt och påverkas i sin personliga utveckling, något som naturligtvis kan ses som en grundval för all undervisningsverksamhet. I religionssammanhang får detta dock en speciell vinkling. Om man exempelvis utgår från hur ahimsa-begreppet (icke-våldsprincipen inom vissa grenar av hinduismen) skulle kunna behandlas utifrån de olika perspektiven på religionsundervisning, skulle man kunna förmoda att detta begrepp i "lära om religion" tas upp som en intressant aspekt inom hinduismen. En ambitiös undervisare kan utreda begreppet vidare genom att i en religionsfenomenologisk anda påvisa hur principen om icke-våld kan återfinnas såväl i andra religioner som i icke-religiösa livsåskådningar. Om ahimsa-begreppet i stället är en del av en hinduisk undervisningskontext inom perspektivet "lära i religion", skulle syftet i stället kunna vara att eleverna genom att studera icke-våldsprincipen blir än mer övertygade om den egna religionens kvaliteter. Om man i en sådan undervisning väljer att påvisa att denna princip även finns i andra sammanhang än i hinduismen, sker detta troligen utifrån en utgångspunkt som handlar om att argumentera för det positiva inflytande som den egna religionen haft på omgivningen. Om ahimsa-begreppet slutligen tas upp som ett led inom perspektivet "lära av religion", sker detta inte med syftet att eleverna skulle bli mer attraherade av hinduismen, utan snarare att de genom att bli medvetna om detta förhållningssätt skulle kunna bli mindre benägna att ta till våld.

Utifrån denna klassiska religionsdidaktiska indelning av syftena bakom religionsundervisning framstår det svenska religionskunskapsämnet av idag som fast förankrat i perspektivet "lära om religion". Även om kristendomen ges ett visst företräde framför de andra religioner som nämns i kursplanen, skall undervisningen bidra till att eleverna får kunskaper om denna religion och inte att de i den konfessionella anda som präglar "lära i religion" blir mer kristna i någon mening. Genom värdegrundsformuleringarna och de delar i kursplanen som behandlar etik

och livsfrågor, kan man även spåra inslag av "lära av religion". I historisk belysning framstår dock den svenska skolans religionsundervisning i en helt annan dager.

Medan religionsundervisningen i Sverige idag bedrivs inom det icke-konfessionella ämnet religionskunskap, skedde detta fram till slutet av 1960-talet i stället inom ramen för ämnet kristendomskunskap. Religionskunskapsämnet är ju visserligen ett obligatoriskt ämne i såväl grundskolan som gymnasieskolan (det senare sedan 1994, dessförinnan ingick inte ämnet i de yrkesförberedande utbildningarna), men det är ett ämne som får ett förhållandevis litet utrymme på skolschemat. Så var inte fallet med kristendomskunskapen – detta ämne tilldelades såväl stor formell betydelse som undervisningsutrymme. Faktum är att man skulle kunna hävda att just religionsundervisningen utgjorde själva basen för inrättandet av det offentliga skolväsendet i Sverige. Som ett inslag i den lutherska ortodoxin hade kyrkan alltsedan 1600-talet bedrivit (hem-) undervisning i syfte att säkerställa folkets förmåga att kunna tillgodogöra sig Bibeln, postillan, katekesen och psalmboken. När folkskolan inrättades 1842 tog staten över ansvaret för den grundläggande undervisningen från kyrkan. Kyrkan fanns dock fortfarande med som betydelsefull aktör i flera avseenden. Exempelvis var kyrkoherden länge självskriven som skolchef och som ordförande för de lokala skolstyrelserna. Den regelrätta symbiosen mellan folkskolan och kyrkan bröts formellt först på 1930-talet när ansvaret för skolfrågorna helt togs över av stat och kommun. I praktiken fanns dock trots detta ofta många av banden kvar mellan kyrkan och skolan, bland annat genom den morgonbön som alltid inledde skoldagen. Man kan i detta sammanhang även påminna om att de frågor som idag hanteras av utbildningsdepartementet tidigare hörde till ecklesiastikdepartementet, till vilket även kyrkliga frågor hänfördes. (Det är värt att notera att departementets namn bygger på latinets "ecclesia" vilket betyder "kyrka".) Ecklesiastikdepartementet gick i graven först 1968, vilket innebär att Olof Palme 1967 var Sveriges sista ecklesiastikminister tillika 1968-69 Sveriges första utbildningsminister.

Medan den absoluta merparten av Sveriges befolkning fick sin skolning i folkskolan, fanns det inom ramen för parallellskolesystemet även möjligheten (till att börja med enbart för pojkar) att studera på läroverk, med sikte på real- och studentexamen. Banden till kyrkan var starka även för läroverkens del; de lydde fram till 1856 under domkapiteln med biskopen som överhuvud. Ett viktigt syfte med läroverken var att tillgodose blivande prästkandidater, vilket således präglade undervisningens utformning och inriktning. Denna tradition levde länge vidare, även sedan staten övertagit huvudmannaskapet för läroverken.

Den stora betydelse som tillmättes religionsundervisningen i form av kristendomskunskap i det svenska skolväsendets barndom märks i ett flertal bemärkelser. I såväl folkskolans som läroverkens betygsdokument stod kristendomskunskap överst, som en markering av dess dignitet i förhållande till övriga ämnen. I den tidiga folkskolan tilldelades kristendomskunskap hela sex undervisningstimmar per vecka, en mängd som bara överträffades av undervisningen i modersmål med sina åtta timmar per vecka. Man kan dock notera att undervisningen i modersmål länge knappast hade ett egenvärde utan motiverades som ett nödvändigt medel för att tillgodogöra sig kristendomskunskapen. Under en lång period var det i högre grad läsförmågan än skrivförmågan som tränades i modersmålsundervis-

ningen: eleverna skulle bli konsumenter av (lutherskt präglade) texter, snarare än producenter av egna texter.

Vad var det då som studerades i ämnet kristendomskunskap? Man får en inblick i innehållet genom att studera en tidig föregångare till den nuvarande kursplanen i religionskunskap, ett yngre syskon till det forna ämnet. I 1889 års normalplan för undervisningen i folkskolor och småskolor återfinns lärokursen för kristendomskunskap vilken huvudsakligen utgår från "Berättelser från gamla och nya testamentet, som, på samma gång de äro egnade att meddela hufvudpunkterna i den heliga historien, af barnen med lätthet uppfattas." Som ledning för lärarens urval, anges i läroplanen en lång rad bibliska berättelser som läraren bör prioritera. Att den lutherska ortodoxin fortfarande vid denna tid är högst levande märks så till vida att textorden i Luthers lilla katekes anges som ett obligatoriskt innehåll. En viss valfrihet lämnades dock till läraren när det gällde psalmerna, den tredje och sista delen i kristendomskunskapsämnet: "Valda psalmverser till ett antal af tio till tjugu." Utifrån den ovan angivna distinktionen mellan olika typer av religionsundervisning, faller folkskolans – och för den delen även läroverkens – kristendomskunskap lämpligast in under rubriken "lära i religion".

(Lärokursen i kristendomskunskap från 1889 återfinns här: <http://runeberg.org/img/skolplan/1889/0006.pdf>)

Under loppet av 1900-talet kan man se några tydliga tendenser när det gäller religionsundervisningen i Sverige. Kristendomskunskap kom successivt att breddas innehållsligt, med inslag av studier av andra kristna riktningar än den lutherska och även med andra religioner än den kristna, då under beteckningen "främmande religioner". När man granskar senare styrdokument för folkskolans kristendomskunskap, kan man skönja en tudelning i perspektiveringen: luthersk kristendom studeras företrädesvis utifrån perspektivet "lära i religion", medan övrig religiositet mer fenomenologiskt behandlas utifrån "lära **om** religion". I den sista läroplanen för folkskolan från 1955 förefaller det som att vågskålen – i alla fall på polycynivå – har börjat kantra över mot den icke-konfessionella sidan. I målen för kristendomskunskap anges att undervisningens uppgift är att ge eleverna kunskap om:

- de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll
- kristen tro och etik
- huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer
- viktiga icke-kristna religioner

Eleven skulle genom kristendomskunskapen ges en inblick i de samtida religiösa och etiska grundfrågorna. Ett mekaniskt inlärande av katekesen förefaller avlägset i denna kursplan vilken betonar vikten av en undervisning där eleverna får förståelse för de religiösa frågornas allvar och betydelse. Man kan även tolka det som att ämnet 1955 började få vissa inslag av perspektivet "lära **av** religion" genom att det anges att undervisningen skall hjälpa eleverna att utvecklas på det personliga planet. Å andra sidan finns det åtskilliga inslag i 1955 års styrdokument som bär en konfessionell prägel, med bäring på statskyrkan. Psalmerna framstår fortfarande som mycket viktiga. Eleverna ska bli förtrogna med "den svenska psalmbokens värdefullaste och mest brukade psalmer."

Förutom att psalmerna skall sjungas, skall även kunskaper förmedlas om deras innehåll, den tid i vilken de tillkommit samt olika psalmförfattare. Skolans morgonandakt tas upp särskilt i styrdokumentet och det betonas då att denna inte bör få prägeln av en lektion. För att fånga elevernas intresse anmodas skolan att tillse att den dagliga andakten präglas av en viss variation, en variation som bör följa kyrkoåret. Under dessa morgonsamlingar skulle eleverna delta aktivt genom att sjunga psalmer och läsa ur Bibeln. I styrdokumentet tydliggörs hur bibelläsningen bör gå till och, liksom i den tidigare nämnda läroplanen från 1889, vilka inslag som därmed kan vara aktuella.

1962 är ett riktmärke i den svenska skolhistorien eftersom Sverige genom införandet av enhetsskolan med en gemensam grundskola för alla började lämna parallellskolesystemet bakom sig. När det gäller religionsundervisningen blev dock inte förändringarna särskilt genomgripande jämfört med 1955. Denna undervisning bedrevs fortfarande inom ett ämne med beteckningen kristendomskunskap. Motsvarigheten till Centralt innehåll i religionskunskap i Lgr 11 lyder i Lgr 62 på följande sätt:

- de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll
- kristen tro och etik
- huvuddragen av kristen historia och samfundsformer
- viktiga icke-kristna religioner
- nutida etiska och religiösa grundfrågor och tankeströmningar

1969 byter religionsundervisning skepnad både till det yttre med övergången till ämnesbeteckningen ”religionskunskap” men också i viss mån i ämnets kärna. Innehållet får mer och tydligare inslag av ”lära **om** religion(er)”, lärare förväntas upprätta en fullständigt neutral hållning till de religioner och andra livsåskådningar som tas upp i undervisningen och de morgonandakter som fortfarande bedrivs skall hållas i en anda av studiebesök; eleverna skall få pröva på vad det kan innebära med en kristen andakt för att därigenom vidga sina erfarenheter.

Den breddning och utveckling av religionsundervisningens innehållsliga bas som kan iakttas under hela 1900-talet blir i och med Lgr 80 uppenbar till och med i den nya ämnesbeteckning som under 14 år ersätter benämningen religionskunskap (även om det är tveksamt om det nya ämnesnamnet någonsin i sin helhet återfanns på skolornas schema): ”Människans frågor inför livet och tillvaron; religionskunskap”. Psalmsången som hittills löpt som en röd tråd genom ämnets historia har i Lgr 80 förlorat sitt egenvärde, men skulle fortfarande – utifrån ”lära **om** religion”-perspektivet – kunna dyka upp under en av de nya rubrikerna i kursplanen, nämligen ”Musikens religiösa funktioner”.

En genomgripande förändring av det svenska skolväsendet skedde 1994 genom kommunaliseringen och decentraliseringen av skolan. När staten släpper greppet om mycket av det man tidigare kontrollerat i skolan, skulle man kunna anta att man kvarhåller den styrande funktionen genom de centrala styrdokumenterna och därmed formulerar kursplaner med tydliga angivelser av innehåll och bedömningskriterier. Det senare kunde man förmoda vara särskilt angeläget då vi ju 1994 även ersatte det normrelaterade betygssystemet med det målrelaterade betygssystemet. Så blev dock inte fallet i Lpo 94. För alla ämnen gällde t.ex. att det bara angavs explicita betygskriterier för betygen Väl godkänt och Mycket väl godkänt i år nio. Betyget Godkänt sattes utifrån lärares tolkning av uppnåendemalet för år nio, medan betygen i år åtta helt byggde på lokala ut-

tolkningar. I Lpo 94 återgår ämnesbenämningen för religionsundervisningen till att kallas religionskunskap. Denna kursplan lämnade stor valfrihet för läraren när det gällde innehållet, vilket fått till följd att läraren å ena sidan har haft möjlighet att anpassa undervisningen efter sina egna och elevernas preferenser, å andra sidan att eleverna har haft mycket olikartade förkunskaper inför de vidare studierna i religionskunskap i gymnasieskolan. Ämnet i Lpo94 har en tredelad bas med religioner, livsfrågor och etik som de viktigaste komponenterna. Det bör påpekas att möjligheten att välja och välja bort vissa religioner i kursplanen i Lpo 94 inte omfattar kristendomen – denna hör oavvisligen till det innehåll som skall tas upp i undervisningen. I uppnåendemålen för år fem och nio finns det bara en religion (kristendomen) som anges specifikt:

”Eleven skall

- ha kunskaper om kristendomens påverkan på det svenska samhället, dess grundläggande värderingar, traditioner, konst och litteratur,”

Övriga religioner omnämns i uppnåendemålen på ett sätt som lämnar betydligt större utrymme för gallring:

”Eleven skall

- ha kunskap om symboler, riter, centrala berättelser och trosuppfattningar i några världsreligioner samt om grundtankar och uttrycksformer i några andra livsåskådningar”

Den lärare som vill fortsätta med traditionen att låta psalmer vara en del i religionsundervisningen skulle eventuellt kunna få stöd för det i denna kursplan genom en välvillig tolkning av ett av uppnåendemålen i år nio, vilket kan ses som en utvidgning av motsvarande avsnitt i Lgr 80:

”Eleven skall

- ha kunskaper om hur estetiska uttryck som konst, musik och dans gestaltas i olika religiösa sammanhang”

Vi befinner oss dock här mycket långt från det konfessionella ”lära i religion”-perspektivet.

17 år efter lanserandet av Lpo 94 övergår Sverige till en ny läroplan, Lgr 11, med bibehållande av det målrelaterade betygssystemet (men med en annan betygsskala), en lättare revidering av de gemensamma delarna i läroplanen och med större genomgripande förändringar i kursplanerna. Generellt sett har kursplanerna i sina respektive avsnitt ”Centralt innehåll” fått en tydligare angivelse av vad som skall tas upp och vilka förmågor som skall utvecklas i undervisningen. De så kallade strävansmålen i Lpo 94 har utgått, nu nämns bara det som eleverna faktiskt förväntas uppnå under skoltiden. Betygskriterierna, vilka inom Lgr 11 benämns som kunskapskrav, finns nu centralt formulerade för betygsnivåerna E, C och A för årskurs sex och nio. De har fått en likartad utformning mellan ämnena (därmed inte sagt att de nödvändigtvis blivit lättare att tolka eller med automatik kommer att leda till mer rättvis och rättvisande betygssättning). Vad har då hänt med ämnet religionskunskap i Lgr 11?

Vi kan först konstatera att tendensen under 1900-talet att inlemma allt mer innehåll i ämnet kvarstår. Förutom innehållet religioner, livsåskådningar, livsfrågor och etik finns nu även angränsande ämnesområden som identitet och populärkulturella yttringar framskrivna. Kursplanen för religionskunskap i Lgr 11 kan också framstå som betydligt mer omfattande än föregångaren i Lpo 94 så till vida att den på ett avsevärt mer specificerat sätt anger vad som faktiskt skall tas upp i under-

visningen. Man kan till exempel jämföra citatet om undervisningen om "några världsreligioner" ur Lpo 94 här ovan med några likartade citat ur det centrala innehållet i religionskunskap i Lgr 11. I årskurs 4 - 6 anges det att bl.a. följande skall behandlas i undervisningen:

- Ritualer och religiöst motiverade levnadsregler samt heliga platser och rum i kristendomen och i de andra världsreligionerna islam, judendom, hinduism och buddhism.
- Centrala tankegångar bakom ritualer, levnadsregler och heliga platser i kristendomen och de andra världsreligionerna, till exempel som de uttrycks i religiösa berättelser i Bibeln och andra urkunder.
- Berättelser från fornskandinavisk och äldre samisk religion."

Därtill kommer följande i årskurs 7 - 9:

- Centrala tankegångar och urkunder inom kristendomen samt utmärkande drag för kristendomens tre stora inriktningar: protestantism, katolicism och ortodoxi.
- Centrala tankegångar och urkunder i världsreligionerna islam, judendom, hinduism och buddhism.
- Varierande tolkningar och bruk inom världsreligionerna i dagens samhälle.
- Huvuddragen i världsreligionernas historia.
- Nya religiösa rörelser, nyreligiositet och privatreligiositet samt hur detta tar sig uttryck.
- Sekulära livsåskådningar, till exempel humanism."

Det kan vara intressant att notera att kristendomen inte bara behåller utan även skulle kunna sägas stärka sin position genom denna kursplan. Det är till och med så att psalmerna får en comeback på ett sätt som inte helt entydigt kan sägas ligga inom ramen för perspektivet "lära om religion". De omnämns i det centrala innehållet för årskurs 1 - 3 respektive 4 - 6 på följande sätt:

"Några högtider, symboler och berättelser inom kristendom, islam och judendom. Några berättelser ur Bibeln och deras innebörd samt några av de vanligaste psalmerna."

"Kristendomens betydelse för värderingar och kultur i det svenska samhället förr och nu. Kristna högtider och traditioner med koppling till kyrkoåret, till exempel sånger och psalmer."

Slutligen kan vi konstatera att religionsundervisningen i Sverige i ett historiskt perspektiv har förändrats från att lära ut mycket (minns de sex undervisningstimmarna per vecka i den tidiga folkskolan!) om lite (luthersk kristendom) till att lära ut lite om mycket. Dagens religionskunskapsundervisning i grundskolan får sig tilldelat ca 35 minuter undervisningstid per vecka, givet att timplanen för SO-ämnena fördelas jämnt över de nio skolåren och de fyra ämnena. På denna begränsade tid förväntas lärare kunna bidra till att eleverna tillgodogör sig ett innehåll som inte bara är mycket omfattande utan också är mycket kvalificerat till sin karaktär.

Det bör påpekas att konfessionell religionsundervisning ("lära i religion") fortfarande förekommer i Sverige, även om det inte skall ske inom ramen för religionskunskapsämnet. Vid de religiösa friskolorna är det vanligt att eleverna, vid sidan av den ordinarie undervisningen i religionskunskap, också erbjuds konfessionell undervisning utifrån det samfund till vilket den aktuella skolan är knuten. Dessutom bedrivs det ju naturligtvis konfessionell undervisning inom samfunden själva, såsom söndagsskolor och koranskolor, till exempel. Så till vida skiljer sig inte den svenska modellen sig från omvärlden. Det faktum att den svenska religionskunskapsundervisningen är obligatorisk i såväl grund- som gymnasieskolan, att man inte kan bli befriad från denna undervisning och att den är uttalat icke-konfessionell till sin karaktär, gör dock att Sverige avviker från vad som är brukligt i de flesta andra delar av världen. En kort utblick i vilken dagens svenska religionskunskapsämne jämförs med vad som är brukligt i andra länder kan ge relief åt vad som utmärker den svenska modellen.

I ett fåtal länder, däribland Frankrike och Kina, är det inte tillåtet med någon form av religionsundervisning i det allmänna skolväsendet. I Frankrike motiveras detta dels utifrån en sträng tolkning av religionsfrihetsprincipen, dels utifrån en övertygelse om omöjligheten för en lärare att vara helt objektiv och neutral i sin undervisning. Som förälder i Frankrike skall man kunna skicka sitt barn till skolan i trygg förvissning om att barnet inte utsätts för någon som helst påverkan med avseende på religion. I de flesta andra länder i Europa (och i världen i övrigt) förekommer dock olika former av religionsundervisning inom skolans ram, men då normalt med en tydlig koppling till ett visst samfund och med ett uttalat perspektiv av "lära i religion". Denna undervisning kan vara frivillig eller möjlig att få ansöka om befrielse från. I en del länder, däribland Tyskland, erbjuds olika varianter av religionsundervisning som eleverna (eller kanske snarare elevernas föräldrar) har att välja emellan, baserat på den egna religionstillhörigheten. I normalfallet rör detta sig om romersk-katolsk, protestantisk eller konfessionslös undervisning. En speciell variant av denna modell återfinns sedan 2003 i Finland där betydligt fler varianter av religionsundervisning kan förekomma på en och samma skola. Man har fastslagit att varje elev har rätt till religionsundervisning utifrån sitt samfund under förutsättning att samfundet är godkänt av de finska myndigheterna och att det finns minst fyra elever på skolan som tillhör samfundet.

Eftersom religionsundervisningen skiljer sig så mycket åt mellan olika länder kan man ifrågasätta om det över huvud taget är möjligt att göra jämförelsen mellan Sverige och den majoritet av länder där "lära i religion" är det rådande perspektivet. Det finns här en inbyggd översättningsproblematik som på ett djupare plan rör själva tolkningen av vad undervisningen skall syfta till och som på ett ytligt plan drabbar själva ämnesbeteckningen. Är det verkligen korrekt att använda den i internationella sammanhang gängse beteckningen "Religious Education" (RE) både för den djupt konfessionella undervisning vi exempelvis återfinner i södra Europa och för den svenska icke-konfessionella varianten? En benämning som långsamt börjar tas i bruk är ERB "Education about Religions and Beliefs", vilket måhända stämmer bättre överens med den undervisning som eftersträvas i den svenska religionskunskapen, även om inslagen av livsfrågor och etik även med denna beteckning hamnar i bakgrunden.